

Антикомунистическата въоръжена съпротива в България, 1944-1955 г. – обобщение на литературата

Мартин Иванов

В годините на прехода темата за (липсващата) антикомунистическа съпротива бе натоварена с огромен емоционален и морален заряд. Критично настроените към социализма автори редовно използват въоръженото горянско движение (1945–1955) като антидот срещу тегнещото (само)обвинение, че България е единствената държава от бившия Източен блок, която безропотно е приела наложения съветски режим. „Традиционното русофилство” и доминиращите преди 1944 г. „комунални нагласи” най-често се сочат като обяснение за липсата на български аналози на Унгарското въстание, Пражката пролет или полската „Солидарност”.¹ Опитите за „реабилитация” пък привеждат масовата подкрепа за опозицията (1945–1947) и главно – въоръжената съпротива на горяните (1945–1955).²

С разгрома на антикомунистическата опозиция и екзекуцията на лидера ѝ Никола Петков (1947 г.) възможностите за легално противопоставяне на пълзящата съветизация са изчерпани. Масовият терор, последвалите го изселвания на близките на „изчезналите” и системата от концентрационни

---

¹ Според Искра Баева „Популярността на пренесената то Съветския съюз система на държавен социализъм от съветски тип се дължи на *традиционното русофилство* на българския народ” [к.м.]. Баева, И. Априлският пленум – предпоставки, проблеми и последствия. – Ново време, LXXXI, 2006, № 6–7, с. 137–146. В своето монументално, но доста провокативно изследване Румен Аврамов настоява, че „дълбоко вкоренените *егалитарни и комунални традиции*... съчетали се в България по-органично, отколкото на много други места в Източна Европа... у нас силово наложеният комунизъм е приет със значително *по-мека съпротива*” [к.м.]. Аврамов, Р. Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало, Т. 3. С., ФБНК и ЦЛС, 2007, с. 433.

² Вж. например Шарланов, Д. Горяните. Кои са те? С., „Пространство и форма”, 1999, с. 185: „Вярно е, че у нас ги няма събитията от 1953 г. в Берлин, вярно е, че го няма Унгарското въстание от 1956 г., вярно е, че я няма и Пражката пролет от 1968 г., но е вярно и това, че имаме десет години въоръжена борба (1945–1955) срещу съветизацията на България, в защита на българщината”. В неотпечатаното си все още изследване Мариан Гяурски и Константин Касабов също твърдят, че „в действителност службите... се изправят срещу сериозно опозиционно движение, придобило в определени моменти и масов характер”. Гяурски, М. и К. Касабов. Въоръжената съпротива срещу комунистическия режим в България – Горянското движение (1944–1955 г.). 2010, Ръкопис, с. 1.

лагери, през която минават няколко десетки хиляди обаче не успяват да задушат широкото недоволство в страната. В края на 40-те и началото на 50-те години на 20. век България е обхваната от различни форми на открита съпротива. Горянското движение е само един от видимите върхове на айсберга на масово недоволство. Наред с него задължително трябва да бъдат споменати бунтовете в Западна България срещу колективизацията, т. нар. „конспирации” – опити за възстановяване на забранения БЗНС–Никола Петков и други патриотични и десни организации (ВМРО, Съюз на българските национални легиони), създаването на нелегални антикомунистически организации, растящата популярност на радио „Горянин” и т.н.

Основните „отключващи механизми” за прерастване на латентното скрито недоволство в открити форми на съпротива са колективизацията на земята, опитът за изграждане на македонска нация и масовите репресии (т.нар. „диво правосъдие”).³ За нация, две-трети от която все още живеят на село и изкарват хляба си с обработването на земята (според преброяването от 1946 г.) национализирането ѝ и нейното включване в ТКЗС има разрушителната сила на атомен взрив. Унищожена е една от основните стабилизиращи традиционното селско общество институции, която от векове диктува ритъма на стопанския живот и на ежедневието. Решението да бъде „изградена” македонска нация има по-регионален отзвук (предимно в Югоизточна България), но то грубо погазва правото на самоопределение на немалка част от българското население, прекарала последните няколко десетилетия в непрестанна борба за отстояване на своята идентичност. Вълната на червен терор, която залива страната още в първите дни след 9 септември 1944 г. и ескалира след разгрома на легалната опозиция обаче е основният отключващ въоръжената съпротива механизъм. Когато дори симпатизанти на режима (обявени за „врагове с партиен билет”) могат да бъдат жестоко инквизириани, изпратени в концлагер без присъда или просто

---

³ Блестящ анализ на „отключващите механизми” за преминаване от пасивна към открита съпротива срещу комунистическия режим наскоро предложи Роджър Петерсен от Масачузетският технологичен институт. Petersen, M. *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*. Cambridge: CUP, 2001. Вж. по-специално с. 7–15.

екзекутирани и заровени в масов гроб, който преди това са били принудени да изкопаят сами не съществува нищо, което да гарантира, че няма да бъдеш следващия повикан за „малка справка“. Предприемането на отчаяни (и обречени) действия – излизането в нелегалност и включването във въоръжената съпротива в много от случаите е защитна реакция срещу повсеместния терор. „С цел самоотбрана“ възниква през 1945 г. едно от първите въоръжени формирования – бригада „Г. М. Димитров“. Бъдещият командир на отряда Иван Лешников е арестуван непосредствено след 9 септември 1944 г. по фалшиво обвинение, че е бивш полицай. При опит да бъде разстрелян без присъда извън Кюстендил той успява да се отскубне и избяга в планината. Сходни са мотивите и на неговия съратник Богдан Цекон (Бончо). Още на 7 септември 1944 г. баща му е убит, а той е изпратен в концлагера „Богданов дол“. Бончо успява да избяга и се укрива в гората. В показанията си пред съда друг член на бригадата „Г. М. Димитров“ признава: „Ние бяхме в Балкана за укриване и въоръжаване с цел самоотбрана“.⁴ В писмо до комунистите от родното си село Герасим Тодоров, командир на Шести пирински отряд, посочва, че е напуснал семейство, роднини и приятели „само и само да си спася живота“.⁵

Съвсем в духа на народните приказки планината се привижда като един паралелен свят, в който застрашеният би могъл да се укрие, спаси и изчака помощ от някакви външни „свръх-сили“. Затова не един или два пъти горяните ще твърдят, че в планината всъщност са „чакали американците“.⁶ Водещата мотивация – да се опазят от репресиите и терора, изпълва горите с хора на средна възраст, улегнали, с установено препитание, семейства и деца. Те имат най-различен социален профил и идеологически предпочитания (анархисти, земеделци, разочаровани комунисти, националисти, фашисти). Това пък прави координацията между отделните формирования трудна, а възникването на единен ръководен център – невъзможно. Така, за разлика от

---

⁴ АМВР, II съд. 2636, л. 105 и сл. Цит. по: Иванов, М. Горянското движение, с. 120.

⁵ АМВР, III раз. 1713, т. 5, л. 16. Цит. по: Гяурски, М. и К. Касабов. Въоръжената съпротива, с. 13. Множество други подобни примери дават и други автори. Шарланов, Д. Горяните, с. 119.; Огойски, П. Записки по българските страдания, т. 2, С., Jusautor, 2008, с. 182.

⁶ АМВР, ф. 1, оп. 8, л. 3–4. Благодарен съм на М. Гяурски за предоставените ми материали по въпроса от архива на МВР.

литовските „горски братя” и полската Армия Крайова, в България движението представлява сбор от множество разпокъсани локални центрове на съпротива без спояваща идеологическа рамка, структура или видим външен враг в лицето на окупационна армия.

Възприемането на горянското движение като отчаян опит за самозащита ще ни помогне да си обясним и странната на пръв поглед пасивност на нелегалните формирания. Макар и въоръжени отрядите почти не извършват наказателни или подривни акции. Вместо това те се задоволяват с пропагандна и разяснителна дейност сред населението и с разпространяването на позиви.⁷ При смазващото предимство на противника, доказаната му жестокост и невъзможността на повечето от четите да преминават на чужда територия през границата⁸ отказът от въоръжено противопоставяне изглежда като по-разумната стратегия за оцеляване. Единични опити за по-активни действия от някои горянски групи водят до тяхното разцепление (например Съпротивителното движение „Горяни” в Казанлъшко, Националния християнски кръст в Асеновградско или първата Сливенска чета)⁹ или до отблъскване на населението. Подкрепата от широка яташка мрежа е жизненоважна за оцеляването на всяка нелегална група. Акции на индивидуален терор и саморазправи със самозабравили се местни дейци на БКП или милицията привличат нежеланото внимание на властта, която незабавно концентрира ресурси в района за справяне с възникналата опасност. Първа жертва на тези действия стават именно роднините и ятаците на горяните, които често са подлагани на нечовешки изтезания. Това обяснява и защо след няколко индивидуални акции на отмъщение широката

---

⁷ В показанията си един от арестуваните горяни разказва за средствата на тази пропаганда: „Разказах им [на селяните], че в Св. Библия пише, че числото 666 означава Сталин и, че от него се прави знака на комунистите – петолъчната звезда... Освен това означава, че комунистите ще са на власт само три години и шест месеца или всичко 42 месеца”. АМВР, II съд. 28, л. 6–18. Цит. по: Иванов, М. Горянското движение в Кюстендилско и Горноджумайско по съдебни документи от Архива на МВР. – Демократически преглед, XXVII, 1994, № 9, с. 136.

⁸ С изключение на Турция и Гърция, в която се води гражданска война до 1949 г. останалите държави съседи на България са също здраво обвързани в съветската орбита. Дори след разрива с Титова Югославия много често пресеклите границата са връщани от югославските власти право в ръцете на българската Държавна сигурност.

⁹ Повече за конфликтите, възникнали в резултат на различните виждания за дейността на четите вж. в Гяурски, М. и К. Касабов. Въоръжената съпротива, с. 18, 22. Шарланов, Д. Горяните, с. 107–109, 140.

популярност на отряда „Г. М. Димитров” в Кюстендилско, на Съюза на свободните войни в Пазарджишко и на втората Сливенска чета спада и населението постепенно се отдръпва от горяните.¹⁰

Ако до началото на 50-те години излизането в нелегалност е предимно опит за оцеляване при масовия терор в страната, то с началото на Корейската война (1950–1953) надеждите за предстоящ американско-съветски сблъсък, който да обхване и българската територия изглеждат все по-реални. Това мотивира съхранени въпреки репресиите „спящи” опозиционни ядра да се „активират” и да създадат бази, които да действат в подкрепа при навлизане на американците. През този втори период на борба броят на горяните нараства значително. От 173 бойци през 1945 г. и 780 души в края на 1948 г. през 1950 г. те достигат 1520, а в 1952–1953 г. службите за сигурност говорят за 3130 горяни.¹¹ Ясен идеологически профил имат възникналите през 1950 г. Областен земеделски нелегален център в Русенско, първа и втора Сливенска чета, Комитет за съпротива в Сливенско и др.¹² По същото време възникват и други идейно мотивирани „конспирации” в Карнобат, Звездец, Ловешко, Асеновградско, с. Драгана, с. Брежаново, Вълчедръм и др.¹³, които не успяват или не си поставят за цел да създадат свои въоръжени крила. В повечето случаи и тези по-избистрени горянски формирания следват изчаквателната тактика на по-ранните въоръжени групи като се въздържат от по-решителни акции срещу местните органи на властта.

Обикновено четите се радват на сериозна подкрепа от местното население. Според изследователите на движението М. Гяурски и К. Касабов съотношението между горяни и ятаци е 3 към 1. Тези данни се основават на сведения от съдебните дела след разгрома на въоръжените формирания.¹⁴ При средна големина на семействата около 5 члена ми се струва, че оценките на Гяурски и Касабов са силно занижени. Трябва да се има предвид, че освен близки и роднини сред помагачите има немалко ятаци, които не са свързани по кръвна линия с горяните. В помощ на съпротивата успешно са

---

¹⁰ Шарланов, Д. Горяните, с. 89, 131, 147.

¹¹ Гяурски, М. и К. Касабов. Въоръжената съпротива, с. 7.

¹² Пак там, с. 134–136, 141–149.

¹³ Огойски, П. Записки, с. 136–153, 247–248, 251–252, 309.

¹⁴ Гяурски, М. и К. Касабов. Въоръжената съпротива, с. 7.

мобилизирани приятелски, роднински и бивши партийни мрежи. Зад повечето отряди стоят нелегални организации, които имат за задача да доставят храна, оръжие, средства и информация. По този канал се рекрутират и нови бойци за четите. Заради всичко това съотношения от порядъка 1 към 5 – 1 към 6 ми се струват много по-достоверни. Така, при около 7 000 официално регистрирани горяни броят на помагачите им е поне 40 – 50 000 души. Този сериозен „тил“ практически обезсмисля „снабдителни акции“ срещу мандри и високопланински кошари, практикувани често от явно по-непопулярните сред населението партизани от комунистическата съпротива.

Широката подкрепа се признава нееднократно в официалните документи за вътрешно ползване. В доклад на зам.-министъра на вътрешните работи от 1949 г. се подчертава, че „населението на района, в който се движи бандата... оказва по-голяма подкрепа на бандитите отколкото на властта“, а справка на Държавна сигурност (ДС) от началото на 50-те твърди, че „местното население им оказва активно съдействие и... ги прикрива“.¹⁵ Много вероятно тази широка поддръжка да плаши много повече режима отколкото въздържащите се от пряко стълкновение горянски групи. За да я неутрализира властта и органите за сигурност опитват да изградят гъста агентурна мрежа, която да покрива и най-изолираните кътчета на страната. Още през 1948 г. в специално издадена Инструкция е заявено, че борбата с горяните трябва да се води не със сила (блокади, мобилизация на армия и специални части), а чрез събирането на вътрешна информация и внедряването на хора в четите. Опитът показва, че прилагането на физическа сила често има обратен ефект и води до нови бягства в планината.¹⁶ Залагайки на агентурата се възприема успешно вече експериментираната практика на НКВД в борбата му срещу „горските братя“ в Прибалтика.¹⁷ Разбира се, не винаги агентурата се оказва на нужната висота и в немалко случаи тя е „неработоспособна и предателска. Мнозина бивши агенти, се казва в доклад от 1951 г., са минали в нелегалност и станаха бандити.“¹⁸ Като цяло обаче практиката се оказва

---

¹⁵ Цит. по.: Шарланов, Д. Горяните, с. 158, 164.

¹⁶ Пак там, с. 60–61, 77.

¹⁷ Petersen, *Resistance and Rebellion*, pp. 19–20.

¹⁸ Цит. по.: Шарланов, Д. Горяните, с. 70.

успешна и с помощта на вътрешни хора са разбити по-голяма част от горянските формирования. Пак благодарението на агентурата и въпреки широката подкрепа сред населението, на която се радват отрядите средната им продължителност на действие е едва 7–8 месеца. Единствените чети, оцелели около и малко над една година са Шести пирински отряд на Герасим Тодоров, двете Сливенски чети и Нелегалната патриотична организация в Трънско.

При съвсем краткия период, през който горянските чети успяват да оцелеят и при възприетата от тях пасивна и изчаквателна тактика възниква въпрос до колко изобщо можем да говорим за съпротива и за масово недоволство в България? Отказът от радикално противопоставяне (индивидуален терор, саботажи, открити заплахи) срещу комунистическия режим не бива да се тълкува като проява на страх, а още по-малко като липса на недоволство или на опозиционни настроения. Избраната изчаквателна тактика е плод на един трезв и реалистичен анализ, който показва, че без външна подкрепа влизането в открит конфронтация с властта би застрашило яташката мрежа и би обезсърчило подкрепата на населението. А тази подкрепа, както вече стана ясно, е вън от всякакво съмнение. Ставащите все по-масови през първата половина на 50-те прояви на недоволство – бунтовете срещу колективизацията в Кулско, Видинско, Врачанско, Белослатинско и др. райони на страната¹⁹, „конспирациите”, втората вълна на горянското движение указват натрупването на все по-голямо напрежение и много полесното преминаване на невидимата граница между пасивна и активна съпротива.²⁰ Не бива да се забравя и, че тази вълна на явно противопоставяне на комунистическия режим идва след няколко години на яростна и ожесточена легална борба на ОФ опозицията (1945–1947). Макар да не тръгва по пътя на открит сблъсък българската съпротива срещу комунизма постига едно разтягане на масовото недоволство във времето, нещо, което значително по-радикалните движения в Полша и Литва например не успяват. Армия

---

¹⁹ Груев, М. Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в Българския северозапад. 40-те–50-те години на XX век. С., ИИБМ и „Сиела”, 2009, с. 155–244.

²⁰ От позиция 0 към позиции +1, +2 и +3 според известната в литературата скала на Петерсен Petersen, *Resistance and Rebellion*, pp. 7–15.

Крайова е разпусната през лятото на 1945 г., а от близо 30 000 души през 1945 г. броя литовските „горски братя“ спада рязко на 4 000 само година по-късно и на 2 000 в 1948 г. Същевременно кулминацията на горянското движение в България е изтеглена по-късно между 1950 и 1953 г.

След приключването на Корейката война и явното нежелание на Запада да подпомогне въстанията в Берлин (1953 г.) и Будапеща (1956 г.) надеждите за избухване на съветско-американска война, която да доведе до падане на комунистическия режим у нас угасват. При подобно геополитическо разположение на силите и за най-безкомпромисните антикомунисти въоръжената съпротива започва да изглежда все по-безсмислена. Рухналите очаквания за външна помощ идват в момент, в който властта все по-успешно разгръща стратегиите си за „корумпиране на масите“ с помощта на различни социални придобивки²¹. Недоволството е канализирано, но дори в тази си „беззъба“ форма, според редица антрополози, то съумява постепенно да „опитоми революцията“ и да изреже най-острите ѝ ръбове.²² От 60-те години насетне режимът е смекчен значително, а „бившите“ недоволни успяват да обърнат в своя полза ставащото все по-масово разминаване между думи и дела.

---

²¹ Знеполски, И. Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория. С., ИИБМ и „Сиела“, 2008, с. 221–254.

²² Крийд, Д. Опитомяване на революцията: От социалистически реформи към противоречивия преход в едно българско село. С., „Апострофи“, 2005. 302 с.; Груев, М. Преорани слогове, с. 245–282.